

מבוא

יובל לבנת

כתב העת "מעשי משפט" עוסק רבות בעורכי הדין החברתיים באופן מודע ומוצהר. אנו רוצים להביין מה הם, מה ייחודם, מה הם עושים, ומה המשמעות של מעשיהם. אנו סקרנים ללמוד על מערכות היחסים שלהם עם לקוחותיהם, עם הקהילות שהם מבקשים לייצג, עם עורכי הדין המסורתיים ועם "הפרופסיה". גם הכרך הנוכחי כולל, על כן, פרסומים של עורכי דין חברתיים עצמם, כמו גם כתיבה של אחרים על אודות עורכי הדין החברתיים, אופן עבודתם ומושאי עבודתם.

הכתיבה המחקרית של עורכי הדין החברתיים בגוף ראשון היא לא אחת בכחינת רפלקסיה על פעילותם, לעתים לאחר שנים ארוכות של עבודה, כהרהור מאוחר וכניסיון להבין "מה היה שם". בפסקה הפותחת של מאמרה כותבת נעמי לבנקרון: "עבודתי במוקד סיוע לעובדים זרים במשך כעשור, כמו גם עבודתי בקליניקות משפטיות שונות, הביטחו מפגש עם טראומות מלוא חופניים... רק היום אני יודעת להעריך נכונה כמה עמוקה הייתה התהום הרגשית שאליה נקלעתי בשנים אלה, ומה כבד היה המחיר שאותו נדרשתי לשלם". במאמרה יוצאת לבנקרון למסע שכולל ראיונות עם עשרים ושניים עורכות דין ועורכי דין חברתיים, מתוך רצון לברר האם גם הקולגות שלה, כמוה, חוו קשיים רגשיים במהלך עבודתם וכתוצאה ממנה, וכיצד הם התמודדו עם קשיים אלה. באופן מעניין, מגיעה לבנקרון למסקנה שאחת מדרכי ההתמודדות של עורכי הדין החברתיים היא כתיבה עיונית, שכוללת רפלקסיה על הייצוג המשפטי, כמו גם פריקת כעסים. כפי שאמר לה אחד ממרואייניה: "אחד הדברים שכל מי שעוסק בעריכת דין לשינוי חברתי יודע, זה שאחת לכמה זמן אתה צריך ללבוש את בגדי הליצן שלך וללכת לבית משפט, אתה צריך לעמוד, לדבר בגוף שלישי, כבודו כבודה, להפוך לשק חבטות. ואז אני מגיע למחשב שלי, וקצת הופך את היוצרות. יחסי הכוחות משתנים". ואכן, חלק נכבד מעורכי הדין החברתיים כותבים את מאמריהם העיוניים כהר געש מתפרץ. כמי שאינם יכולים לסבול עוד את העוולה שביקשו (ובדרך כלל לא הצליחו) למגר, הם מבקשים לספר לעולם את מה שבית המשפט סירב להתרשם ממנו, ולהיות קול לאוכלוסיות מושטקות. יותם טולוב וארלן קנטר כותבים על האוכלוסייה חסרת הקול של קשישים ובעלי מוגבלויות, אשר מוכרזים – באופן נרחב ובלתי מוצדק, לדעתם – כ"חסויים" תחת אפוטרופוסות. הם מציגים במאמרם דרך חלופית לאפוטרופוסות, "קבלת החלטות נתמכת", שיהיה בה כדי להגן טוב יותר על זכותם של אנשים אלה לאוטונומיה. יפעת מצנר-חרותי כותבת על היישום הבעייתי של סעיף 4 לחוק שוויון הזדמנויות בעבודה, שבמטיח לאבות-עובדים הטבות שוות לאלה המוענקות לאימהות-עובדות באותו מקום עבודה. היא מראה שבית הדין לעבודה ניאות להכיר בזכותם של אבות עובדים להטבות מכוח סעיף 4 הנ"ל רק כאשר השתכנע שיהיה בכך כדי לקדם את התכלית שנשים תעבודנה יותר שעות. פסקי הדין מדברים על נכונותם של האבות התובעים "לוותר על הקריירה", ובכך מחזקים את ההגמוניה הכלכלית-חברתית בעולם הקפיטליסטי, שבמסגרתה יש קושי רב לשלב בין מעורבות של ממש בגידול ילדים לבין קידום מקצועי משמעותי.

דברכי המבוא לכרך השני של "מעשי משפט" כתב עופר סיטבון, העורך דאז של כתב העת: "המתבונן ברשימת המאמרים של הכרך... אינו יכול שלא להבחין בריבוי התכנים הנוגעים לארצות-

הברית. ריבוי זה עשוי להעיד על ההשפעה העמוקה שהייתה – ועודנה – לשיח ולפרקטיקה המשפטיים האמריקניים על ההתפתחות של עריכת-הדין החברתית בישראל". בכרך הנוכחי ביקשנו, על כן, להתייחס לעריכת דין חברתית במקומות אחרים בעולם, ותרגמו את מאמרים של חואה-לינג פו וריצ'רד קאלן על עורכי הדין החברתיים בסין. חרף השוני העצום בין פעילות עורכי הדין החברתיים בממשל דמוקרטי לבין פעילותם במשטר חד-מפלגתי, יש במאמר לא מעט תובנות רלוונטיות לקורא הישראלי. כך, למשל, ההתייחסות של המחברים ושל עורכי הדין שראיינו לצורך המחקר, להתדיינות סביב חוק הגנת הצרכן הסיני כאל התדיינות שעניינה הגנה על זכויות אזרח; או תיאור תופעת "עורכי הדין היחפים" בסין, אשר מעולם לא למדו משפטים במוסד כלשהו אך עוסקים כעורכי דין בהיתר, מציגים בפני הקורא הישראלי ערוצי פעולה נוספים במסגרת עריכת הדין החברתית. במאמר תגובה מבקשת אורנה נפתלי "לצנן" את העמדה של פו וקאלן, שלפיה "כללי המשחק" במערכת המשפט הסינית השתנו עד מאוד בעקבות הרפורמה במעמד של עורכי הדין במדינה. נפתלי מדגישה את התלות הנמשכת גם כיום של השופטים במפלגה הקומוניסטית הסינית, את הפער בין הזכויות המוזכרות בחוקה הסינית לבין תפיסתה כלא מחייבת את השלטון, ומזכירה שגילויים של שוחד, שחיתות ואלימות מצד גורמי השלטון כלפי האזרחים ואף כנגד עורכי הדין עצמם, נמשכים גם בעידן הפוסט-סוציאליסטי של סין. חרף זאת, היא מקבלת את עמדתם של פו וקאלן בדבר החשיבות הציבורית של עבודת עורכי הדין החברתיים בסין, וקושרת זאת למגמה של העמקת תודעת החוק וזכויות האזרח בקרב החברה הסינית ככלל בעשרים השנים האחרונות. "עצם הצגת תביעות בנושא זכויות אזרח בבתי המשפט", כותבת נפתלי, "נושאת חשיבות בפני עצמה, וזאת ללא קשר לתוצאות ההליך המשפטי. גם אם התובע מפסיד, אף שהחוק עומד לצדו וכפי שאכן קורה לעתים קרובות, הלקוח ועורך דינו עדיין מנצחים במובן זה שהם מצליחים לחשוף את אוזלת היד של בתי המשפט ושל מערכת החוק. 'ניצחון' זה עשוי להניע פעולות מחאה נוספות ואולי אף להוביל לרפורמות עתידיות..."

שני מאמרים בכרך הנוכחי עוסקים בחינוך המשפטי. יעל עפרון וטל זילברשטיין מנתחים במאמרים, על סמך מחקר אמפירי המבוסס על שאלונים, את האופן שבו סטודנטים למשפטים במכללה האקדמית צפת תפסו את תפקיד עורך הדין והמשפט לפני תחילת לימודיהם, ולאחר שהפכו לתלמידים מן המניין. מסקנתם היא, שבעוד שלימודי המשפטים עוררו בקרב הסטודנטים חשיבה על מוסר וצדק חברתי, ועל תפקיד עורך הדין כסוכן לשינוי חברתי, הרי שבפועל לא היה שינוי של ממש בשיעור התלמידים שהביע נכונות לעסוק בהיבטים אלה של המקצוע, ולמעשה – רבים מהם חשו תסכול נוכח מה שנתפס על-ידם כפער בין ההבטחה של המשפט לקדם צדק, לבין האפשרות שהבטחה זו תיושם בפועל. ישי בלנק כותב על הפעילות הקלינית בבתי הספר ובפקולטות למשפטים, וטוען שהיא טומנת בחובה פוטנציאל, שטרם מומש, להוביל לשינוי יסודי יותר באקדמיה המשפטית. לדעתו, הקליניקות עשויות לשמש מעין "מעבדה" בשני מובנים: האחד, בחינה מעשית-ביקורתית של עמדות ותיאוריות אקדמיות ביחס למשפט. זאת, בין השאר, באמצעות ניסיון לערער את המציאות כפי שהיא מוצגת באותן תיאוריות, ולשנות אותה באופן מעשי. "הקליניקות", כותב בלנק, "יכולות להיות מקום שבו מאבק חברתי וקונפליקט אינם נתפסים אך ורק כ'הפרעה' קלה להתקדמות או כעזר לאבולוציה ידועה מראש, אלא כמה שמגדיר את החברתי, כמה שמונח בבסיס התעלומה החברתית". המובן השני ה"מעברתי" הוא של ביקורת על כמה מהנחות העבודה של הפרקטיקה המשפטית, באמצעות רפלקסיה על מעשה הייצוג עצמו, על שיטות ייצוג טיפוסיות, על מערכות המנהל והמשפט, ואף על אופני הפעולה של ארגוני החברה האזרחית.

מוריה צ'רקה מבקשת להדגיש במאמרה את ההישגים החברתיים שנבעו מחקיקת חוק הגזות. מאמרה מצטרף למה שמתחיל להידמות כקורפוס כתיבה אקדמית, הבוחן את חוק הגזות כדוגמה ליחסי אשכנזים-מזרחים במדינת ישראל בעבר ובהווה. צ'רקה טוענת, בניגוד לתזה של מרבית הכותבים המזרחים בתחום, שהחוק דווקא השיג את מטרותיהם המוצהרות של הפעילים שקידמו אותו: פיצוי והכרה בסבלם של הנפגעים מהטיפולים במחלה. היא מגיעה למסקנה זו על דרך של השוואה בין התייחסות המשפט לקרבנות הגזות לבין התייחסותו לקרבנות של טיפולים רפואיים לא רשלנים אחרים: נפגעי חיסון, נפגעי עירוי דם עם נגיף ה-HIV ונפגעות DES.

שני המאמרים החותמים את הכרך השישי עוסקים בתובענות ייצוגיות. אסף פינק מדגיש את היתרונות של התובענה הייצוגית בהתדיינות חברתית, וזאת בהשוואה להתדיינות המסורתית בכג"ץ ובכתי המשפט לעניינים מנהליים. הוא מציע מגוון של אופנים שבהם ארגונים חברתיים יכולים להצטרף להליכים של תובענות ייצוגיות, בין כתובעים ובין בתפקידים אחרים. ערן גולן ויעל פליטמן מנתחים את ההתדיינות בנושא תובענות ייצוגיות בבתי הדין לעבודה, בצל הסייג הסטטוטורי, המוציא מתחולת החוק תביעות של עובדים במקומות עבודה מאורגנים. הם עומדים על תופעה מטרידה של חתימה על הסכמים קיבוציים מרעים בעקבות הגשת תובענות ייצוגיות, תוך שיתוף פעולה של המעסיק-הנתבע, ארגון עובדים שמבקש לשמר או לחזק את מעמדו, ולעתים אף עורכי דין חמדניים, והכול על מנת לשכנע את בית הדין שהמקרה נכנס למסגרת הסייג האמור. כפי שניתן לראות, הכרך עוסק במגוון רחב של נושאים, שנדונים על-ידי כותבים המגיעים מרקע ומתחומים שונים – האקדמיה (המשפטית והחוץ משפטית), עבודה בארגוני זכויות אדם, עבודה כעורכי דין פרטיים ובמגזר הציבורי. אני שמח על העושר הזה, שיש בו כדי להאיר זוויות שונות של תחומי העיסוק של כתב העת, ומאחל לכם קריאה מהנה ומעניינת.

